

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСТАРЫНЫҢ ТЕҢСІЗДІГІ: НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАР МЕН СЕБЕПТЕРДІ ТАЛДАУ

Назигүл ЖАНАҚОВА*	экономика ғылымдарының кандидаты, қаумдастырылған профессор, жетекші сарапшы, Экономика Зерттеу институты, Темірқазық көшесі, 5, Астана, Қазақстан, nazikzhan291178@gmail.com , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4593-1197 , Scopus ID: 56127561600
Айгүл ТУЛЕМЕТОВА	экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тауке хан алаңы, 5, Шымкент, Қазақстан, e-mail: aygul.tulemetova@mail.ru , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7011-3428 , Scopus Author ID: 55967056100
Лилия ШАЯХМЕТОВА	PhD, қаумдастырылған профессор м.а., Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік ел көшесі, 11, Семей, Қазақстан, liliya-shayahmetova@mail.ru , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2731-7011
Даулен АБДЕШОВ	экономика ғылымдарының кандидаты, қаумдастырылған профессор м.а., Yessenov University, 32 шағын аудан, Ақтау, Қазақстан, daulen.abdeshov@yu.edu.kz , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9428-1426
Гүлмира РАХЫМЖАНОВА	8D04105 Экономика білім беру бағдарламасының 2 курс докторанты, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік ел көшесі, 11, Семей, Қазақстан, gulmira.72-78@mail.ru , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0352-8893

Қолжазбаның редакцияға түскен күні: 16/02/2024

Қайта өңделген күні: 06/03/2024

Қабылданған күні: 07/03/2024

DOI: 10.52123/1994-2370-2024-1174

ӨОЖ 331.5

ҒТАХТК 06.77

Аңдатпа. Жүргізілген зерттеу халық табысының теңсіздігі мәселелерін қамтиды, негізгі үрдістер зерттеледі және табыс теңсіздігіне әкелетін факторлар анықталады. Ол үшін мақалада елдегі жалақыны бөлудегі құрылымдық бейсимметрияны көрсететін алшақтықты көрсететін орташа және орташа жалақы динамикасына талдау жасалды. Халықтың квинтильдік кіріс топтары бойынша кірістер бөлінісінде теңсіздік көрсеткіштерін талдау да осы теңсіздіктің салыстырмалы түрде бар екенін көрсетті.

Халық табыстарының теңсіздігі экономика салалары арасындағы, сондай-ақ өңірлік бөліністе, оның ішінде қала және ауыл тұрғындары арасындағы табыстарда саралаудың бар екені анықталды. Кедейлік деңгейінің өсуі табыс теңсіздігінің өсуімен қатар жүреді.

Экономикада өнімділігі төмен салаларға тартылған дербес жұмыспен қамтылғандардың елеулі үлесінің болуы, сондай-ақ көші-қон факторы халықтың табыстарындағы, оның ішінде өңірлік бөліністегі саралауға өзінің әсерін көрсетті.

Зерттеу статистикалық деректерді аналитикалық талдау әдісін қолданды, бұл халықтың табысының теңсіздік факторларын анықтауға және олардың себептерін негіздеуге мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижесінде мақала авторлары кірістерді саралаудағы алшақтықты азайту үшін жаңа жұмыс орындарын құруға, өндірісті дамытуға, инновациялар мен технологиялық ілгерілісті ынталандыруға ықпал ететін елдегі іскерлік белсенділікті дамытуға қолдау қажет деген қорытындыға келді, нәтижесінде бұл елдің еңбек өнімділігі мен экономикасын дамыту қарқынына жағымды әсер етеді және кірістерді бөлудегі алшақтықты азайтады.

Түйін сөздер: табыстардың біркелкі бөлінбеуі, жалақы, кірістердің саралануы, кірістердің теңсіздігі, әлеуметтік-экономикалық стратификация, кедейлік.

Хат-хабарларға арналған автор: Н. Жанақова, nazikzhan291178@gmail.com

Abstract. The study covers the issues of income inequality of the population. The main trends are investigated and the factors leading to income inequality are identified.

The article analyzes the dynamics of median and average wages, income distribution indicators for quintile income groups of the population, which showed the presence of inequality in relative terms.

It is revealed that income inequality of the population is expressed in the presence of income differentiation between sectors of the economy, as well as in the regional context, including between urban and rural residents. The increase in poverty is also accompanied by an increase in income inequality.

The presence of a significant proportion of self-employed in the economy, involved in low-productivity industries, as well as the migration factor have also shown their influence on the differentiation in income of the population, including in the regional context.

The study used an analytical method of statistical data, which made it possible to identify the factors of income inequality of the population and substantiate their causes.

As a result of the study, it was revealed that in order to reduce the income differentiation gap, support is required for the development of business activity in the country, contributing to the creation of new jobs, production growth, stimulating innovation and technological progress, which will eventually favorably affect the growth rates of labor productivity and the country's economy, and reduce the income distribution gap.

Keywords: uneven income distribution, wages, income differentiation, income inequality, socio-economic stratification, poverty.

Аннотация. Проведенное исследование охватывает вопросы неравенства доходов населения, исследуются основные тенденции и выявляются факторы, приводящие к неравенству доходов. Для этого в статье проведен анализ динамики медианной и средней заработной платы, показавшей разрыв, указывающий на структурную асимметрию в распределении заработных плат в стране. Проведенный анализ показателей неравенства в распределении доходов по квинтильным доходным группам населения также показал наличие этого неравенства в относительном выражении.

Выявлено, что неравенство доходов населения выражается в наличии дифференциации в доходах между отраслями экономики, а также в региональном разрезе, в том числе между городскими и сельскими жителями. Рост уровня бедности также сопровождается увеличением неравенства в доходах.

Наличие значительной доли самостоятельно занятых в экономике, задействованных в низкопроизводительных отраслях, а также миграционный фактор также показали свое влияние на дифференциацию в доходах населения, в том числе в региональном разрезе.

В исследовании использовался аналитический метод статистических данных, который позволил определить факторы неравенства доходов населения и обосновать их причины.

В результате проведенного исследования авторы статьи пришли к выводу, что для сокращения разрыва в дифференциации доходов требуется поддержка развитию деловой активности в стране, способствующей созданию новых рабочих мест, росту производства, стимулированию инноваций и технологического прогресса, которые в итоге благоприятно повлияют на темпы роста производительности труда и экономики страны, и сократят разрыв в распределении доходов.

Ключевые слова: неравномерное распределение доходов, заработная плата, дифференциация доходов, неравенство доходов, социально-экономическая стратификация, бедность.

Кіріспе

Халық табысының теңсіздігі әлеуметтік стратификация мен әлеуметтік таптың негізгі өлшемі болып табылады. Әлемнің көптеген елдеріндегі өзекті мәселе бола отырып, бұл мәселе Қазақстан экономикасын да айналып өтпеген. Қазақстандық қоғамдағы табыс теңсіздігі мәселелеріне тап бола отырып, ел басшылығы әлеуметтік қолдау жүйесін және табысы төмен халыққа қаржылық қолдаудың өзге де нысандарын қамтитын әлеуметтік бағдарламаларды жетілдіруге бағытталған бірқатар реформалар жүргізіп келеді.

Алайда, ел басшылығының қолға алған шараларына қарамастан, қазақстандық қоғамдағы халық табысының теңсіздігі мәселесі бүгінгі күнге дейін сақталып келеді және оның

шешімі елдегі ішкі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың құрылымына әсер ететін әлемдік кеңістікте болып жатқан геозкономикалық және геосаяси өзгерістермен байланысты жаңа серпін алуда. Бағаның ішкі өсуіне әсер ететін әлемдік инфляциялық процестер, елдегі салалар, кәсіптер мен аймақтар арасындағы кірістердің саралануы, кедейліктің өсуі, өзін-өзі жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі және басқа да бірқатар факторлар кірістердің алшақтығына және олардың халықтың әртүрлі топтары арасында біркелкі бөлінбеуіне ықпал етеді.

Осыған байланысты осы мақаланың негізгі мақсаты негізгі факторларды зерттеу және халықтың табыстарының теңсіздігіне әкелетін себептерді анықтау және оны қысқарту жөніндегі шараларды әзірлеу болды.

Қойылған мақсатқа сүйене отырып келесі міндеттер шешілді: халық табыстарының теңсіздігінің теориялық-әдіснамалық негіздерін зерттеу; Қазақстандағы халық табыстарының теңсіздігіне әкелетін негізгі факторларды анықтау, олардың туындау себептерін негіздеу және оларды қысқарту жөніндегі басым шараларды әзірлеу. Барлық анықталған факторлар сәйкес келеді және халықтың табыс теңсіздігінің оның әл-ауқатына әсерін растайды.

Зерттеу нәтижелері олардың саралануын азайту үшін жағдай жасау үшін мемлекеттік органдарды, экономистерді, сарапшылар қауымдастығын табыс теңсіздігі факторларымен таныстыру арқылы оларды іс жүзінде қолдануға бағытталған. Сонымен қатар, осы зерттеудің нәтижелері академиялық ғылым үшін қызығушылық тудырады, әрі қарайғы зерттеулердің жаңа бағыттарын жаңартады.

Халық табысының теңсіздігі мәселелері көптеген отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде қамтылған. Халық табысының теңсіздігі өңіраралық және елдік теңсіздіктің елдің экономикалық өсуіне әсер ету призмасы арқылы зерттелді. Жүргізілген зерттеу халықтың нақты табысының өсуінің ел экономикасының дамуына теріс әсерін көрсетті [1].

Халық табысының теңсіздігі мәселелері оларға гравитациялық және гравитациялық емес сауданың әсері тұрғысынан зерттелді, оны тауарлар мен қызметтермен алмасу деп түсіну керек, ол, сәйкесінше, ауырлық күшінің теңдеуіне кіретін стандартты айнымалылармен анықталады және анықталмайды. Бұл ретте, халықтың білім деңгейі гравитациялық емес сауда мен табыс теңсіздігі арасындағы байланысқа едәуір әсер ететіні анықталды. Өзірленген эконометрикалық модель табыс теңсіздігін сауда мен біліммен байланыстырады, сонымен қатар сауда мен білім арасындағы өзара әрекеттесуді көрсетеді. Эконометрикалық модельдің нәтижелері халықтың аз бөлігі қалыптасқан елдерде гравитациялық емес сауда көлемінің ұлғаюы табыс теңсіздігінің айтарлықтай артуымен байланысты екенін көрсетеді.

Халықтың білім деңгейі жоғарылаған сайын гравитациялық емес сауда мен табыс теңсіздігі арасындағы оң корреляция азаяды [2].

Халық табысының теңсіздігі мәселелеріне қызығушылықтың артуы экологиялық тауарлар мен табыс деңгейі арасындағы өзара тәуелділікті анықтаудан туындайды. Гипотезаға сәйкес, экологиялық тауарлар үшін төлеуге дайын болу адамның табыс деңгейіне байланысты. Экологиялық тауарлар үшін төлеуге дайын болу жеке тұлғаның жеке табысының өсуімен, бірақ пропорционалдылық деңгейіне қарағанда төмен қарқынмен өсетіні анықталды. Бұл кедей үй шаруашылықтары бұл экологиялық пайданы пропорционалды емес жоғары бағалайтынын білдіреді және бұл экологиялық компонент үшін кірісті бөлудің рөлін арттырады [3].

Табыс деңгейімен бағаланатын адамның әлеуметтік мәртебесіне байланысты халықтың тұтынуы өскен жағдайда климаттың өзгеруі мен тұрақтылықтың салдары мәртебелік мазасыздыққа байланысты тұрақсыз тұтыну циклдарымен байланысты. Табыс теңсіздігі өскен жағдайда, тұтынудың тұрақсыздығы мен мәртебелік мазасыздық динамикасы күшейе түседі [4].

Табыс теңсіздігінің тұрақты экономикалық дамумен теріс байланысы Африка мен Азияның дамушы жиырма елінің мысалында қарастырылған елдер экономикасының активтері мен қызметтерін бөлісу стратегиясын жүргізу кезінде анықталды. Бұл ретте, активтер мен қызметтердің өзара әрекеттесу көрсеткіші теріс мәнге ие екендігі анықталды, бұл кірістердің теңсіздігі дамушы елдер үшін тең-теңімен операциялардың артықшылықтарын толық пайдалануға кедергі болатындығын көрсетеді. Бұл тұжырымдар ресурстарды ортақ пайдаланудың мақсаты жеткіліксіз пайдаланылған активтерден рента алу болатынын ескере отырып, ортақ тұтыну және тең экономика туралы пайдалы ақпарат алуға мүмкіндік берді [5].

Табыс теңсіздігінің елдің экономикалық дамуына теріс әсері туралы одан әрі теориялық көзқарастар активтер бағасының деңгейімен және

олардың теңсіздіктің өсуіне әсер ету призмасы арқылы ұсынылған динамикасымен байланысты. 1980-2018 жылдары дамыған отыз екі ел бойынша деректерді пайдалана отырып, зерттеу эмпирикалық түрде елдің қайта бөлуге қатысты ұстанымы активтер бағасының табыс теңсіздігіне әсер ететіндігін анықтайды. Зерттеу нәтижелері тұрғын үй бағасының өсуі кірістерді қайта бөлу саясаты әлсіз елдердегі табыс теңсіздігін едәуір арттыратынын көрсетеді, бұл ретте, активтер бағасы қайта бөлу саясаты күшті елдердегі кірістерді бөлуге әсер етпейді. Табыс теңсіздігінің жақсаруы өздігінен жүрмейді, ол Үкіметтің белсенді араласуын қажет етеді [6]. Осы көзқарастың жалғасында ғалымдардың тағы бір тобы табыс теңсіздігінің өсу мәселелерін елдің экономикалық өсуінің төмен деңгейінде қарастырады, өсу қарқыны байлыққа кірістілік деңгейінен төмен болған сайын теңсіздік артады деген гипотезаны ұстанады [7, 8].

Hartley T., Bergh J., Kallis G. ұсынған төмен немесе теріс өсу жағдайындағы үлкен теңсіздік идеясының жалғасы төмен немесе жоқ теңдік саясаты болды, оған сәйкес артып келе жатқан табыс теңсіздігінің алдын алудың кез келген стратегиясы байлықтың қайтарымын өсу қарқынынан төмен төмендетуі керек [9].

Өтпелі экономикамен елдердің мысалында экономикалық даму мен табыс теңсіздігі арасындағы қатынастардың негізділігі осы елдердегі экономикалық дамудың үздіксіз процесі аясында ЖІӨ мен ЖҰӨ айнымалыларының белгілерін қарастыра отырып, төңкерілген U Кузнец гипотезасын талдау кезінде алға тартылады. Табыс теңсіздігінің төмендеуі, гипотезаға сәйкес, ел экономикасындағы құрылымдық реформалар жағдайында байқалады. Бұл ретте, сыртқы сауда көрсеткіші кірістерді бөлудегі теңсіздіктің өсуіне әкелетін негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде қарастырылады, өйткені сыртқы саудадан түсетін кірістер нарықтардың тиімсіздігіне байланысты белгілі бір инвесторлар тобының қолына түседі және қоғамда кірістерге қатысты поляризацияны тудырады [10].

Ғылыми-зерттеу ортасы арасында әртүрлі зерттеулер жүргізумен қатар,

динамикадағы әлем елдері бойынша табыстардың теңсіздігі мәселелерін ЭЫДҰ сарапшылары жыл сайынғы негізде зерделейді, онда негізгі үрдістер айқындалады, мәселелер зерттеледі және әлемдік ауқымдағы халық табыстарының теңсіздігін қысқарту бойынша ұсынымдар әзірленеді [11,12,13].

ХВҚ сарапшылары кірістер теңсіздігін тегістеуге әкелетін кірістерді ұтымды бөлу саясатын ұстана отырып, ел деңгейіндегі талдаумен синергияны сақтай отырып, кірістерді бөлу мәселелері бойынша еларалық талдау жұмыстарын жүргізеді [14].

Табыстарды қоғамда біркелкі бөлу мәселелері бойынша қолда бар ғылыми және сараптамалық зерттеулердің көзқарастарының жалғасы ретінде, осы зерттеу халықтың табысына әсер ететін негізгі факторларды және олардың қоғамда біркелкі бөлінбеуін терең талдау арқылы байлық пен кірістің шектерін зерттей отырып, алдыңғы зерттеулерді жалғастыруға ұмтылады.

Материалдар мен әдістер. Осы зерттеу Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының ресми қайталама деректеріне статистикалық талдау жүргізуді қамтитын кабинеттік зерттеу әдістеріне негізделеді. Зерттеуді жүргізу үшін бастапқы ақпарат ЭЫДҰ мен ХВҚ-ның жылдық талдамалық есептері, сондай-ақ интернет желісін пайдалану арқылы өзге де отандық және шетелдік электрондық дереккөздер болды.

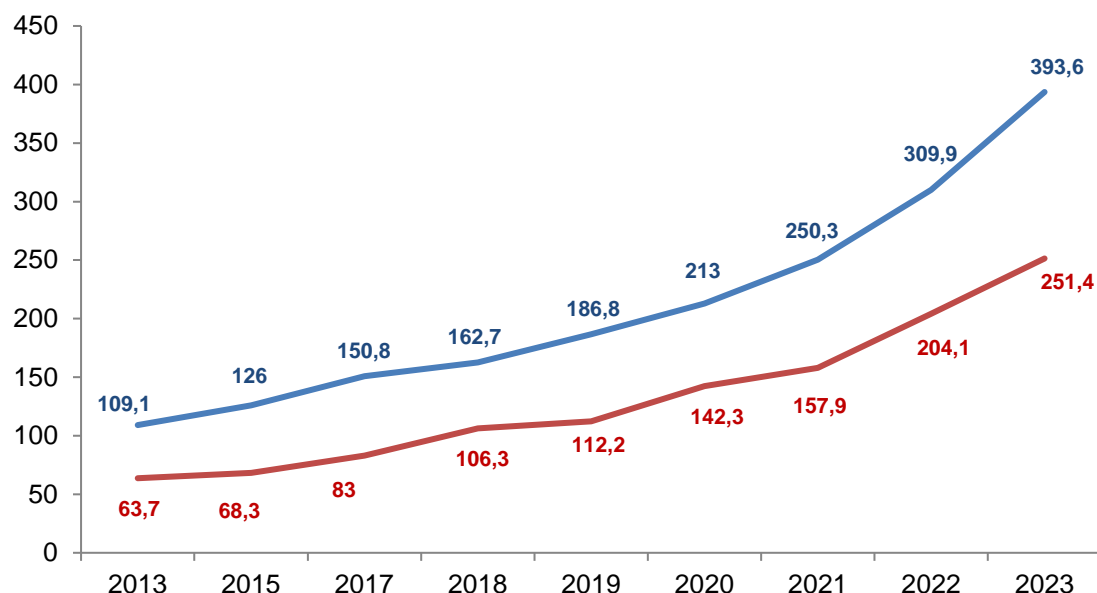
Зерттеуде қолданылатын жүйелік және логикалық тәсілдер әдісі кіріс теңсіздігін бағалауға мүмкіндік беретін статистикалық көрсеткіштер жүйесін іріктеуге мүмкіндік берді. Нормативтік-логикалық және статистикалық талдау әдістерін қолдану негізінде Қазақстан халқы табыстарының теңсіздігіне әкелетін факторлар анықталды және себептер негізделді.

Халықтың табыстарының теңсіздігінің факторларын анықтау және себептерін негіздеу өзгермелі заңдылықтарды, үрдістер мен өзара тәуелділіктерді жан-жақты анықтауды көздейтін экономикалық құбылыстар мен процестерді зерттеуге диалектикалық тәсілді қолдануға бағытталған зерттеудің

жалпы ғылыми әдістерін қолдануға негізделген.

Нәтижелер. Қазақстан экономикасында халық табыстарының теңсіздігі олардың біркелкі бөлінбеуінде көрінеді, ол жалақының орташа деңгейі мен медианалық алшақтықта айқындалады. Бұл дегеніміз, кейбір

популяциялар айтарлықтай жоғары табыс ала алады, бұл орташа деңгейге әсер етеді, бірақ медианада көрінбейді. Соңғы он жылдағы орташа және орташа жалақы арасындағы алшақтық жыл сайынғы өсу үрдісіне ие және 1,6 есе құрайды (1-сурет). Салыстыру үшін, ЭЫДҰ елдерінде бұл алшақтық - 1,1 есе.

— 1 қызметкердің орташа айлық атаулы жалақысы, мың теңге — Медиана, мың теңге

Ескертпе – [15] дереккөз бойынша құрастырылған

1-сурет - ҚР-дағы орташа айлық номиналды және медианалық жалақының 2013-2023 жылдардағы динамикасы, мың теңге

Орташа айлық номиналды және орташа жалақы арасындағы алшақтық, ең алдымен, экономиканың әртүрлі секторларындағы кірістердің саралануына байланысты. Орташа айлық атаулы жалақының ең жоғары деңгейі қаржы және сақтандыру қызметінде (814,5 мың теңге), сондай-ақ тау-кен өндіру қызметінде (798,4 мың теңге) байқалады (2-сурет) [15]. Ең төменгі деңгей – ауыл шаруашылығында (242,2 мың теңге), сумен жабдықтауда (248,2 мың теңге), өнер, ойын-сауық және демалыс саласында (249,4 мың

теңге), жылжымайтын мүлік секторында (270,7 мың теңге) [15]. Орташа айлық жалақының номиналды мәнде көрінетін өсуіне қарамастан, нақты жалақының өсуі (инфляцияны ескере отырып) көптеген салаларда төмен болып қалады немесе тіпті жоқ. Нәтижесінде, осы салалардағы жұмысшылар номиналды түрде жалақысының ұлғаюына қарамастан, нақты кірістердің шектеулі өсуін бастан кешіреді, осылайша кірістердің саралануын тудырады.

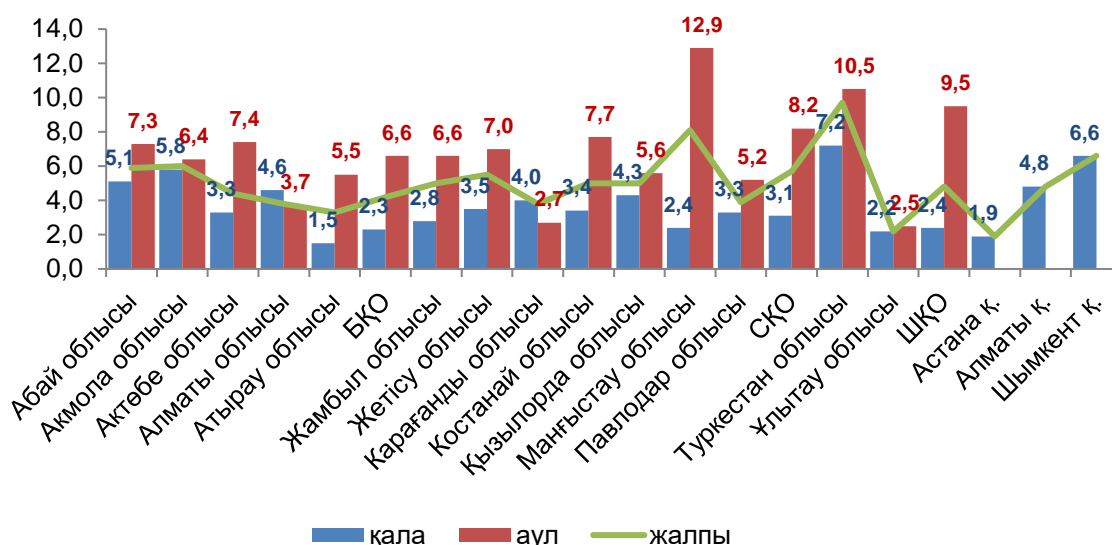
Ескертпе – [15] дереккөз бойынша құрастырылған

2-сурет - ҚР салаларындағы орташа айлық номиналды және нақты жалақының 2023 жылғы динамикасы, теңге/%

Қазақстан халқының табыстарының теңсіздігі елдің әртүрлі өңірлеріндегі, оның ішінде қалалар мен ауылдық аумақтардың тұрғындары арасындағы экономикалық даму мен табыс деңгейінің айырмашылығынан туындайды. 2022 жылғы деректер бойынша өңірлер бойынша ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен табыспен халықтың ең көп үлесі Түркістан облысында (9,7%), Маңғыстау облысында (8,1%), Шымкент қаласында

(6,6%), Ақмола облысында (6,0%), Абай облысында (5,9%) байқалады (3-сурет) [15].

Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі Маңғыстау облысында 12,9%, Түркістан облысында 10,5%, Шығыс Қазақстан облысында 9,5%, Солтүстік Қазақстан облысында 8,2%, Қостанай облысында 7,7% құраған ауылдық жерлерде басым [15].

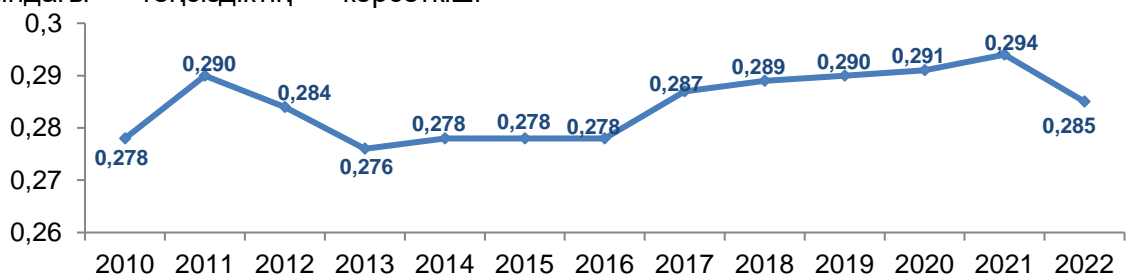
Ескертпе – [15] дереккөз бойынша құрастырылған

3-сурет - 2022 жылы ҚР өңірлері бойынша қалалық және ауылдық жерлерде ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен табыспен халықтың үлесі, %

Табыс теңсіздігіне елдегі кедейлік деңгейінің өсуі ықпал етеді. Қазақстанда кедейлік шегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің айлық көрсеткішінің 70% деңгейінде (2024 жылғы 1 қаңтардан бастап 43407 теңге) белгіленген және 30385 теңгені құрайды [15]. Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен Қазақстан халқының үлесі соңғы жылдары 2010 жылғы 6,5%-тен 2016 жылғы 2,5%-ке дейін қысқарғаннан кейін 2022 жылы 5,2%-ке дейін өсу үрдісіне ие болды [15].

Ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен адамдардың табыс (тұтыну) деңгейінің орташа ауытқуын көрсететін көрсеткіш кедейлік тереңдігі болып табылады, ол 2010 жылы 1,1%-ке өскеннен кейін 2015 жылы біртіндеп 0,3%-ке дейін төмендеді, содан кейін 2022 жылы 0,8%-ке дейін өсе бастады [15]. Бұл өсу кедей отбасылардың материалдық жетіспеушілігінің артып келе жатқанын білдіреді.

Кедейліктің ауырлығы кедейлер арасындағы теңсіздіктің көрсеткіші

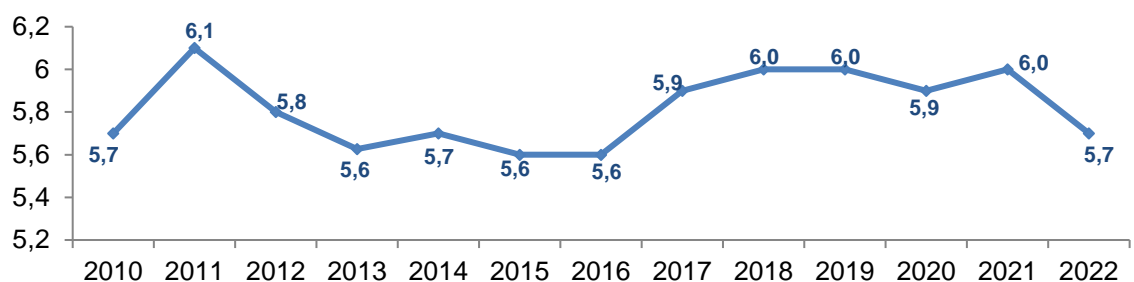

Ескертпе – [15] дереккөз бойынша құрастырылған

4-сурет - 2010-2022 жылдары ҚР-дағы Джини коэффициенті

Тұтастай алғанда, Қазақстан бойынша кірістерді бөлудегі теңсіздік 2022 жылы 2010 жылғы деңгейге оралып, 5,7 есеге дейін ұлғайған анағұрлым қамтамасыз етілген

халықтың 10%-ы мен ең аз қамтамасыз етілген халықтың 10%-ы кірісінің арақатынасын көрсететін қорлардың коэффициентін растайды (5-сурет) [15].

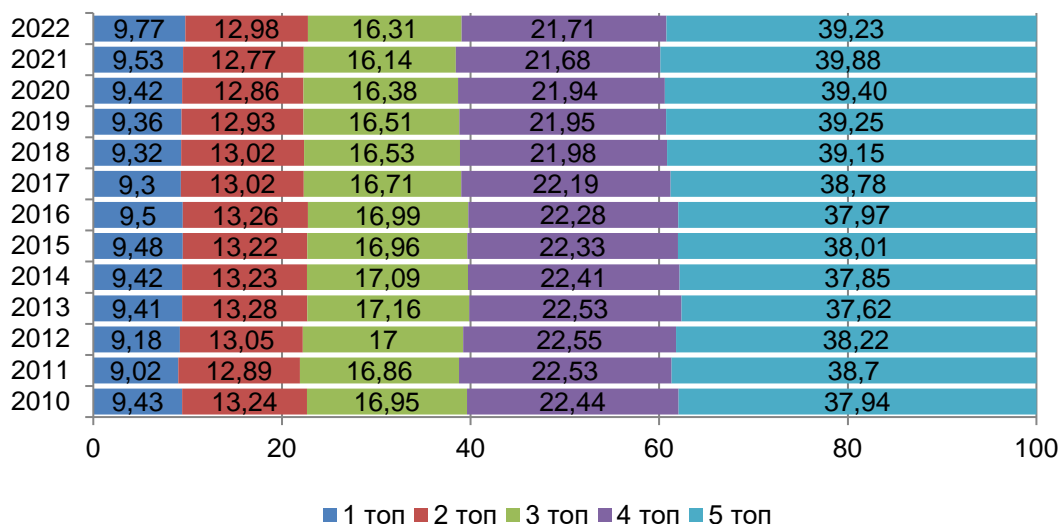

Ескертпе – [15] дереккөз бойынша құрастырылған

5-сурет - 2010-2022 жылдардағы ҚР-дағы қорлардың коэффициенті

Кірісті квинтильдік топтар бойынша бөлу 2022 жылы ең жоғары табыспен халықтың 20%-ында 39,23%-ке дейін (2010 жылы - 37,94%), ең төменгі табыспен халықтың 20%-ында 9,77% (2010 жылы - 9,43%) шоғырланғанын көрсетеді [15]. Халықтың қалған 60%-ына жалпы кірістің 51%-і тиесілі. Осыған ұқсас жағдай 2010 жылдан 2022 жылға

дейінгі барлық талданған кезеңде байқалады. Басқа сөзбен айтқанда, 5-ші жоғары кірісті топтың жиынтық кірістер үлесін ұлғайту арқылы 2-ші, 3-ші квинтильдік топтың кірістер үлесінің төмендеуі байқалды, бұл сонымен қатар халықтың кірістер топтары арасында кірістерді бөлуде салыстырмалы түрде теңсіздіктің болуын білдіреді (6-сурет).

Ескертпе – [15] дереккөз бойынша құрастырылған

**6-сурет - ҚР квинтильдік кіріс топтары бойынша табысты бөлу
2010-2022 жж., %**

Халықтың табыс теңсіздігінің деңгейіне елдегі саны 2,1 млн. құрайтын өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың болуы әсер етеді, олардың қызметі негізінен өнімсіз еңбекпен байланысты. Оның ішінде 1,5 млн. өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық ауыл шаруашылығы, құрылыс, сауда, көлік және қоймалау сияқты салаларда жұмыс істейді [15]. Небәрі 0,1 млн. өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық қосымша жұмыс орындарын ашады. Жоғары білімі бар жастардың 23%-і біліктілігі төмен жұмыстарда жұмыс істейді [15].

Түркістан облысында өзін-өзі жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі байқалады, онда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жұмыспен қамтылғандарға қатынасы 46,05% құрайды [15]. Абай облысында бұл көрсеткіш 36,1%, Жамбыл облысында 33,36%, Қызылорда облысында 32,97%, Шымкент қаласында 31,1%, Жетісу облысында 30,6%, Ақмола облысында 29,4%, Алматы облысында 28,47% тең.

Ал ел бойынша өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейі 23,8% құрайды [15].

Көші-қон факторы халықтың, оның ішінде өңірлік бөліністері табыстарына да әсер етеді. Халықтың жоғары ағымы Қостанай, Алматы, Ақмола, Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Жамбыл, Түркістан, Батыс Қазақстан, Қызылорда, Павлодар сияқты өңірлерде байқалады.

Халық табысының теңсіздігіне ҚР-да жұмыспен қамтылған халықтың едәуір бөлігі өнімділігі төмен еңбекпен айналысатыны және табысы төмен екендігі де әсер етеді. 5,1 млн. адам немесе жұмыспен қамтылған халықтың 57,9%-і өнімділігі төмен еңбекпен айналысады [15]. 3,2 млн. жалдамалы жұмыскер жалақысы төмен өнімділігі төмен салаларда (білім беру, мемлекеттік басқару, ауыл шаруашылығы, тұру және тамақтану, денсаулық сақтау қызметтері саласында) жұмыс істейді [15].

Талқылау және қорытындылар

Жүргізілген зерттеу халық табысының теңсіздігіне әсер ететін негізгі факторларды анықтады. Бұл ретте, бұл факторлар өзара байланысты және әртүрлі контексттерде өзгереді. Табыс теңсіздігін талдаудағы осы факторларды зерттеу олардың пайда болу себептерін жақсырақ түсінуге және қоғамдағы теңсіздікті азайту саясатын жасауға ықпал етті.

Халық табыстарының теңсіздігінің себебі олардың біркелкі бөлінбеуі болып табылады, бұл орташа айлық номиналды және орташа жалақы арасындағы айтарлықтай алшақтықты көрсетеді. Соңғы алты жылда кедейлік деңгейінің екі еседен астам өсуі, сондай-ақ кедейлік көрсеткіштері (кедейліктің тереңдігі мен ауырлығы, Джини коэффициенті, қорлардың коэффициенті) олардың қоғамда біркелкі бөлінбеуіне әкелетін табыс теңсіздігінің болуын көрсетеді.

Экономикадағы кірістерді қайта бөлудің қолданыстағы жүйесінің жетілмегендігі туралы тезистің пайдасына қосымша дәлел кірісті квинтильдік топтар бойынша бөлу көрсеткіші болып табылады, бұл халықтың табысының төмендеуі, ең алдымен, ең төменгі табысы бар популяцияларға әсер еткенін және жоғары кірісті топтарға әрең әсер еткенін көрсетеді.

Елдің әртүрлі аймақтарындағы экономикалық даму мен табыс деңгейіндегі теңсіздік сонымен қатар халық арасындағы кірістердің саралануына әкеледі. Бұл ретте, ҚР-дағы теңсіздік деңгейі өңірге байланысты өзгеріп отырады, қалалық және ауылдық аумақтар арасында үлкен айырмашылыққа ие.

Табыстың саралануы халықтың жұмыспен қамтудың қай секторында жұмыс істейтініне байланысты болуы мүмкін. Қызметі көбінесе өнімділігі төмен еңбекпен байланысты қазақстандық экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жоғары үлесі де халық арасында табыстардың саралануының өсуіне алып келеді.

Жоғары білікті жұмыскерлердің көші-қоны да табыс теңсіздігінің артуына әкелуі мүмкін, өйткені жоғары жалақы

алатын мамандардың жоғалуы елдегі орташа табыс деңгейін төмендетуі мүмкін. Сонымен қатар, қабылдаушы елдер жоғары білікті жұмыскерлердің келуіне байланысты кірістердің өсуіне тап болуы мүмкін.

Халық табысының теңсіздігін қысқарту үшін басым бағыттардың бірі жаңа жұмыс орындарын құруға және халықтың табысын ұлғайтуға ықпал ететін, ең алдымен, фискалдық және институционалдық салаларда қолайлы жағдайлар жасау жолымен шағын және орта кәсіпкерліктің қызметін жандандыру болып табылады. Бизнесті жүргізуді одан әрі жеңілдету, қаржыландырудың қолжетімділігі, салықтық ынталандыру құралдарын қолдану арқылы ШОБ-ты мемлекеттік қолдау шаралары; өңірлердегі ШОБ үлесін ұлғайту; цифрландыру, технологиялық жаңғырту және қызметкерлердің дағдыларын дамыту және қоғамдағы іскерлік белсенділікті жақсартуға бағытталған кешендегі бірқатар басқа іс-шаралар экономикадағы кірістердің біркелкі бөлінбеуін қысқартуға және қоғамның әл-ауқатын жақсартуға бағытталған.

Сонымен қатар, халық табысының теңсіздігін қысқарту үшін адами капиталды дамыту қажет. Ол үшін адами капиталға инвестиция салу керек. Яғни, қоғамның барлық топтары үшін қолжетімді және сапалы білім беруді қоса алғанда, білімге инвестиция салу маңызды болып табылады.

Бизнесті жүргізуді жеңілдету үшін бизнесті тіркеу мен лицензиялаудың жеңілдетілген рәсімін, сондай-ақ тарату және банкроттық рәсімдерін енгізу орынды болып табылады. Әртүрлі бюрократиялық кідірістерді азайту мәселесі маңызды болып саналады. Өнімділігі төмен секторларда жұмыс істейтін кәсіпкерлік субъектілерін қолдау маңызды.

Бұдан басқа, бизнесті ірілендіруді және тиімді жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарды ауқымдауды ынталандыратын құралдарды күшейту және іске асыру қажет. Сондай-ақ, кәсіпкерлерді бизнесті бөлуге ынталандыратын фискалдық саясаттағы бұрмалануларды болдырмау ұсынылады.

Оларды іске асыру барысында мемлекеттік бағдарламалардың

мақсаттарын сақтау мәселесіне көп көңіл бөлінеді. Бұл "Қарапайым заттар экономикасы" сияқты мемлекеттік бағдарламаларға, сондай-ақ "Даму" қорының, "Атамекен" ҰКП және т.б. бағдарламаларға қатысты. Жеңілдетілген қаржыландыруға рұқсат етілген бағдарламалардың белгіленген мақсаттарға сәйкес келуі маңызды. Мұнда нысаналы мақсатқа мониторинг жүргізу және қолдау құралдарын, оның ішінде гранттық негіздегі қаражатты пайдалану жүйесін енгізу қажет, өйткені бұл мониторинг қазіргі уақытта тек іріктеп жүргізіледі және өте тар қамтуға ие. Бұдан басқа, мониторинг нысанасы гранттық қаржыландыру жобаларының белгіленген түпкілікті нәтижеге қол жеткізу деңгейі болуы тиіс.

Әкімшілік кедергілерді жою сондай-ақ елдегі шағын және орта кәсіпкерлікті ынталандырудың маңызды шарты

болып табылады. Отандық өндірушіні, оның ішінде салалық бөліністе (атап айтқанда, аграршыларды) қолдау бағытын күшейту маңызды. Мұнда қызметкерлердің құзыреттерін кеңейтуге және жаңа дағдыларын дамытуға, оның ішінде басқа да қызмет салаларына назар аудару маңызды. Білім беру мен кәсіптік даярлыққа инвестициялар жұмыс күшінің біліктілігін арттыруға көмектеседі, бұл, өз кезегінде, технологиялық жаңғыртуға және ШОБ өнімділігін арттыруға ықпал етеді.

Жалпы алғанда, халық табыстарының теңсіздігін қысқарту нәтижелері табыстарды біркелкі бөлуге және қоғамның әл-ауқатын жақсартуға әкелетін шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды қолдау шараларын іске асыру арқылы қоғамдағы іскерлік белсенділікті ынталандыратын кешенді саясат шеңберінде жүргізілуге тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Turkebayeva, K. Assessment of the relationship between inequality, income and economic growth in the regions of Kazakhstan / K. Turkebayeva, M. Bekturganova, O. Sabden, G. Dauliyeva, G. Kenzhegulova // *Problems and Perspectives in Management*. – 2022. - № 20(2). – P. 511-521. – URL: <https://www.businessperspectives.org/index.php/journals/problems-and-perspectives-in-management/issue-404/assessment-of-the-relationship-between-inequality-income-and-economic-growth-in-the-regions-of-kazakhstan> (жүгінген күні: 18.01.2024).
2. Brueckner, M. Trade, education, and income inequality / M. Brueckner, N. V. Long, J. Vespignani // *Applied Economics*. - 2022. - № 54(40). – P. 4608-4631. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00036846.2022.2027862> (жүгінген күні: 18.01.2024).
3. Meya, J. N. Testing structural benefit transfer: The role of income inequality / J. N. Meya, M. A. Drupp, N. Hanley // *Resource and Energy Economics*. – 2021. - № 64. - P. 101217. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0928765521000026?via%3Dihub> (жүгінген күні: 23.01.2024).
4. Pybus, K. Income inequality, status consumption and status anxiety: An exploratory review of implications for sustainability and directions for future research / K. Pybus, M. Power, K. E. Pickett, R. Wilkinson // *Social Sciences & Humanities Open*. - 2022. - № 6(1). – P. 100353. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291122001073?via%3Dihub> (жүгінген күні: 23.01.2024).
5. Hafezali, I. H. Does income inequality influence the role of a sharing economy in promoting sustainable economic growth? Fresh evidence from emerging markets / I. H. Hafezali, K. Fakarudin, A. M. Nazratul, A. Mohsin, J. J. Turner, S. A. Somasundram // *Journal of Innovation & Knowledge*. – 2023. - № 8(2). – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2444569X23000446> (жүгінген күні: 23.01.2024).
6. Kim, H. The effects of asset prices on income inequality: Redistribution policy does matter / H. Kim, D. E. Rhee // *Economic Modelling*. - 2022. - № 113. – P. 105899. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999322001456?via%3Dihub> (жүгінген күні: 23.01.2024).
7. Piketty, Y. Capital Accumulation, Private Property, and Rising Inequality in China, 1978-2015 / Y. Piketty, L. Yang, G. Zucman // *American Economic Review*. – 2019. - № 109(7). – P. 2469-2496. – URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20170973> (жүгінген күні: 07.02.2024).
8. François, M. Unlocking the potential of income and wealth caps in post-growth transformation: A framework for improving policy design / M. François, S. de W. Mertens, K. Maréchal // *Ecological Economics*. - 2023. - № 208. - P. 107788. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800923000514?via%3Dihub> (жүгінген күні: 07.02.2024).

9. Hartley, T. Policies for Equality Under Low or No Growth: A Model Inspired by Piketty / T. Hartley, J. Bergh, G. Kallis // *Review of Political Economy*. - 2020. - №32 (2). – P. 243-258. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09538259.2020.1769293> (жүгінген күні: 07.02.2024).
10. Şimşek, T. Income Inequality and Economic Growth in Transition Economies: Testing the Validity of Kuznets Inverted U- shaped Curve. / T. Şimşek. // *Transition Process in Transition Economies: Book* / T. Şimşek, V. Yılmaz. - Arad: Editura Universităţii Aurel Vlaicu, 2021. – P. 5-21 (жүгінген күні: 02.02.2024).
11. In It Together: Why Less Inequality Benefits All // OECD Publishing. – 2015. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all_9789264235120-en (жүгінген күні: 19.02.2024).
12. How's Life? Measuring Well-being // OECD. – 2020. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life_23089679 (жүгінген күні: 19.03.2024).
13. Income inequality (indicator) // OECD. – 2024. – URL: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> (жүгінген күні: 12.01.2024).
14. Income Inequality. Introduction to Inequality // IMF. - 2024. – URL: <https://www.imf.org/en/Topics/Inequality/introduction-to-inequality> (жүгінген күні: 15.02.2024).
15. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Труд и доходы. - 2023. - URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (жүгінген күні: 22.01.2024).

References

1. Turkebayeva, K. Assessment of the relationship between inequality, income and economic growth in the regions of Kazakhstan / K. Turkebayeva, M. Bekturganova, O. Sabden, G. Dauliyeva, G. Kenzhegulova // *Problems and Perspectives in Management*. – 2022. - № 20(2). – P. 511-521. – URL: <https://www.businessperspectives.org/index.php/journals/problems-and-perspectives-in-management/issue-404/assessment-of-the-relationship-between-inequality-income-and-economic-growth-in-the-regions-of-kazakhstan> (date of access: 18.01.2024).
2. Brueckner, M. Trade, education, and income inequality / M. Brueckner, N. V. Long, J. Vespignani // *Applied Economics*. - 2022. - № 54(40). – P. 4608-4631. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00036846.2022.2027862> (жүгінген күні: 18.01.2024).
3. Meya, J. N. Testing structural benefit transfer: The role of income inequality / J. N. Meya, M. A. Drupp, N. Hanley // *Resource and Energy Economics*. – 2021. - № 64. - P. 101217. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0928765521000026?via%3Dihub> (date of access: 23.01.2024).
4. Pybus, K. Income inequality, status consumption and status anxiety: An exploratory review of implications for sustainability and directions for future research / K. Pybus, M. Power, K. E. Pickett, R. Wilkinson // *Social Sciences & Humanities Open*. - 2022. - № 6(1). – P. 100353. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291122001073?via%3Dihub> (date of access: 23.01.2024).
5. Hafezali, I. H. Does income inequality influence the role of a sharing economy in promoting sustainable economic growth? Fresh evidence from emerging markets / I. H. Hafezali, K. Fakarudin, A. M. Nazratul, A. Mohsin, J. J. Turner, S. A. Somasundram // *Journal of Innovation & Knowledge*. – 2023. - № 8(2). – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2444569X23000446> (date of access: 23.01.2024).
6. Kim, H. The effects of asset prices on income inequality: Redistribution policy does matter / H. Kim, D. E. Rhee // *Economic Modelling*. - 2022. - № 113. – P. 105899. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999322001456?via%3Dihub> (date of access: 23.01.2024).
7. Piketty, Y. Capital Accumulation, Private Property, and Rising Inequality in China, 1978-2015 / Y. Piketty, L. Yang, G. Zucman // *American Economic Review*. – 2019. - № 109(7). – P. 2469-2496. – URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20170973> (date of access: 07.02.2024).
8. François, M. Unlocking the potential of income and wealth caps in post-growth transformation: A framework for improving policy design / M. François, S. de W. Mertens, K. Maréchal // *Ecological Economics*. - 2023. - № 208. - P. 107788. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800923000514?via%3Dihub> (date of access: 07.02.2024).
9. Hartley, T. Policies for Equality Under Low or No Growth: A Model Inspired by Piketty / T. Hartley, J. Bergh, G. Kallis // *Review of Political Economy*. - 2020. - №32 (2). – P. 243-258. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09538259.2020.1769293> (date of access: 07.02.2024).
10. Şimşek, T. Income Inequality and Economic Growth in Transition Economies: Testing the Validity of Kuznets Inverted U- shaped Curve. / T. Şimşek. // *Transition Process in Transition*

Economies: Book / T. Şimşek, V. Yılmaz. - Arad: Editura Universităţii Aurel Vlaicu, 2021. – P. 5-21 (date of access: 02.02.2024).

11. In It Together: Why Less Inequality Benefits All // OECD Publishing. – 2015. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all_9789264235120-en (date of access: 19.02.2024)

12. How's Life? Measuring Well-being // OECD. – 2020. – URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life_23089679 (date of access: 19.03.2024).

13. Income inequality (indicator) // OECD. – 2024. – URL: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> (date of access: 12.01.2024).

14. Income Inequality. Introduction to Inequality // IMF. - 2024. – URL: <https://www.imf.org/en/Topics/Inequality/introduction-to-inequality> (date of access: 15.02.2024).

15. Byuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Trud i dokhody. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Labor and income]. – 2023. - URL: <https://stat.gov.kz/ru/> [in Russian] (date of access: 22.01.2024).

НЕРАВЕНСТВО ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ И ПРИЧИН

Назигуль ЖАНАКОВА, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, ведущий эксперт, Институт экономических исследований, ул. Темирказык, 65, Астана, Казахстан, nazikzhan291178@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4593-1197>, Scopus ID: 56127561600

Айгуль ТУЛЕМЕТОВА, кандидат экономических наук, доцент, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, пр. Тауке хана, 5, Шымкент, Казахстан, aygul.tulemetova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-3428>, Scopus Author ID: 55967056100

Лилия ШАЯХМЕТОВА, PhD, и.о. ассоциированного профессора, Alikhan Bokeikhan University, ул. Мангилик ел, 11, Семей, Казахстан, liliya-shayahmetova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2731-7011>

Даулен АБДЕШОВ, кандидат экономических наук, и.о. ассоциированного профессора, Yessenov University, мкрн 32, Актау, Казахстан, daulen.abdeshev@yu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9428-1426>

Гульмира РАХИМЖАНОВА, докторант 2 курса по образовательной программе 8D04105 Экономика, Alikhan Bokeikhan University, ул. Мангилик ел, 11, Семей, Казахстан, gulmira.72-78@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0352-8893>

INCOME INEQUALITY OF THE POPULATION OF KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF THE MAIN FACTORS AND CAUSES

Nazigul ZHANAKOVA, Candidate of Economic Science, Association Professor, Leading Expert, Economic Research Institute, 65 Temirkazyk, str., Astana, Kazakhstan, nazikzhan291178@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4593-1197>, Scopus ID: 56127561600

Aigul TULEMETOVA, Candidate of Economic Science, Association Professor, South-Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan, aygul.tulemetova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-3428>, Scopus Author ID: 55967056100

Liliya SHAYAKHMETOVA, PhD, Acting Associate Professor, Alikhan Bokeikhan University, Mangilik el str., 11, Semey, Kazakhstan, liliya-shayahmetova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2731-7011>

Daulen ABDESHOV, Candidate of Economic Science, Acting Associate Professor, Yessenov University, Microdistrict, 32, Aktau, Kazakhstan, daulen.abdeshev@yu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9428-1426>

Gulmira RAKHYMZHANOVA, 2-nd year doctoral student in the educational program 8D04105 Economics, Alikhan Bokeikhan University, Mangilik el str., 11, Semey, Kazakhstan, gulmira.72-78@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0352-8893>